

Çölde Sabah Oluyor (1951)

Şükûfe Nihal Başar

GENEL BAKIŞ

Yazar Erken Cumhuriyet döneminin önemli kadın yazarlarından biri olan Şükûfe Nihal Başar, aynı zamanda Darülfünûn'un coğrafya bölümünden mezun olan ilk kadındır. Eserlerinde özellikle kadın sorunları, bireysel kimlik meselesi ve vatanseverlik kavramları üzerinde durmuştur. Roman ve şiir kitapları yazan Şükûfe Nihal, Anadolu'yu da giderek iki gezi kitabı yazmıştır. Millî bilincin ve vatan sevgisinin güçlü bir şekilde oluşması için kadın erkek ayrımı yapmadan herkesin çalışması ve emek vermesi gerektiğini belirtir. Okurun bu durumu iyi kavraması için Şükûfe Nihal, eserlerini sade ve gerçekçi bir dille kaleme almıştır. Bir yandan da eserlerinde ataerkil düzeni eleştiren bir yaklaşım benimser. Yazar kadın erkek eşitliğini savunur ve eserlerinde kendisi gibi aydınların vatani kalkındırması gerektiğine de dikkat çeker. Onun romanlarında ideal birey, ideal aşk ve ideal evlilik gibi bazı kavramlar romanlarında sıklıkla okurun karşısına çıkar.

Roman Şükûfe Nihal, son romanı *Çölde Sabah Oluyor*'da Cumhuriyet öncesinde ihmal edilen ve ona göre âdeta bir 'çöle' dönüşen Anadolu'nun Cumhuriyet sonrasında aydınlık ve müreffeh topraklar hâline gelişinin hikâyesini anlatır. Eserde özellikle Kiğı ve bağlı olduğu Erzurum'un I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilanından sonraki inkılaplar dönemindeki durumu karşılaştırmalı olarak ele alınır. Bu bağlamda yazar, Cumhuriyet'in ilanından önce ve sonra bu yerlerin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısındaki değişimlere odaklanır. Şükûfe Nihal'in çalışmasında altını çizdiği en önemli nokta, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra cephe gerisinde verilen toplumsal savaş fikridir; çünkü ona göre, sıra şimdi toplumsal mücadeleye ve zihniyet kırılmasına gelir. Özetle, eserin başından sonuna kadar nüfusu azalmış, yoksullukla boğuşmuş, ihtikârla mücadele etmiş, düşman işgaline karşı savaşmış ve aile fertlerinin kayıplarına katlanmak zorunda kalmış Kiğı ve Erzurum halkının da tıpkı ülkenin diğer bölgeleri gibi merkezî yönetimin ve aydınların desteğine, ilgisine ve yol göstericiliğine ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır.

Arka Plan 1920'ler ve 1930'lar Medeni Kanun, Saltanatın Kaldırılması, Halifeliğin Kaldırılması gibi reformların hızla hayata geçirildiği bir dönem olmakla birlikte, 1929 Ekonomik Buhranı, Şeyh Sait İsyanı ve İzmir Suikastı gibi bir dizi olumsuz olayın da yaşandığı zor bir dönemdir. Ülke aynı zamanda I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın kayıplarını telafi etmeye çalışıyordu. Özellikle Anadolu'da savaşların yıkımı daha fazla hissedilir. Savaş ortamında Anadolu'da toplumun karşılaştığı en temel sorunlardan biri de düşman işgali karşısında göç etme zorunluluğudur.

ÖZET

Çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazan Fahri Manas ile Anadolu'ya yaptığı bir gezi sırasında hüznü göç hikâyelerini dinlediği Osman Hocagil ve oğlu Adnan bu romanın ana karakterleridir. Yazar Fahri Manas, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nı atlatmış Doğu Anadolu'nun halini bizzat görmek için bir geziye çıkmaya karar verir. Özellikle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında işgale ve göçe yakından tanıklık eden Erzurum ve Kiğı'ya gitmeyi tercih eder. Bu roman, Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Kiğı ve Erzurum halkının verdiği olağanüstü mücadeleye odaklanır. O yıllarda Kiğı ve Erzurum halkı düşman işgaline, Kurtuluş Savaşı'na, devrimlere, 1929 Ekonomik Buhranı'na ve çeşitli isyanlara tanıklık etmiştir. Kiğı ve Erzurum halkı yiyecek ekmek bulmakta zorlansa da, göç etmek zorunda kalsa da, aile fertlerini kaybetse de vatanını kurtarmak için mücadeleden asla vazgeçmez. Güzel bir doğayla karşılaşan ve ressam olmadığına hayıflanmış Fahri Manas, I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgali nedeniyle Kiğı'da birçok ailenin göç etmek zorunda kaldığını öğrendiğinde üzüntüsünü gizleyemez; çünkü göç etmek zorunda kalan ailelerin bazı fertlerinin göç sırasında öldüğünü ya da kaybolduğunu duymuştur. Özellikle öğretmen olan Osman Hocagil ve göç sırasında kaybettiği oğlu Adnan'ın hüznü hikâyesini köydeki tanıklardan dinler. Savaş ve göç nedeniyle birbirlerinden ayrı düşen

baba ve oğlun hüznü hikâyesi Fahri Manas'ı çok etkiler. Bu iki insan, Anadolu'da yaşanan zor günlerin ve diğer kayıpların simgesi hâline gelir. Fahri Manas, Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Adnan ve ailesinin sıkıntılı hayatının izini sürer. Özellikle Adnan, bu yıllarda ailesini kaybetmiş, sevdiği kızla evlenememiş, ekonomik sıkıntılar ve ruhsal bunalımlar yaşamış bir gençtir. Babası Osman Hocagil, oğlu Adnan'ın kaybına dayanamayarak vefat etmiştir.

ANA KARAKTERLER

Fahri Manas: Vatanının daha iyi bir hâle gelebilmesi için gazetelerde yazılar yayınlıyor ve eksiklikleri tespit etmek için ülkesini dolaşmaya çıkar.

Osman Hocagil: I. Dünya Savaşı sırasında Kiği'ya gelen ve gençlere milliyetçilik ideolojisini aşılama için çalışan bir öğretmendir.

Adnan: Vatansever, ahlâklı ve çalışkan olarak yetiştirilen Adnan, babası Osman Hocagil tarafından halefi olarak görülen bir gençtir.

KARAKTER ANALİZİ

Adnan

Birinci Dünya Savaşı başladığında babası tarafından Erzincan'a gönderilir. Böylece Adnan'ın hayatı kurtulacak diğer yandan da orada iyi bir eğitim alma fırsatına sahip olacaktır. Erzincan'a vardığında gördüklerine hayran kalır Adnan. Ona göre burası hem doğal güzellikleri hem de yapılarıyla muhteşemdir. Rusların Kiği'yi işgal haberi geldiğinde Adnan evine döner ve Adnan'ın ailesi ve Kiği halkı bir göç yolculuğuna çıkmak zorunda kalır. Bu göç sırasında Adnan, Elaziz (Elazığ) yolunda soğuktan uyuyakalır ve kervan onu geride bıraktığını fark etmeden yola çıkar. Bundan sonra Adnan'ın hayatı ailesini aramak ve zorluklarla mücadele etmekle geçecektir.

Çalışkan: Adnan, Kiği'nin Rus askerleri tarafından işgali karşısında ailesiyle birlikte göç yolculuğuna çıkar ve bu göç sırasında ailesinden ayrı düşer. Yıllarca ailesini aramak zorunda kalır. Bu süre zarfında Adnan geçimini sağlamak zorunda kalır. Hayatta kalabilmek için garsonluk, öğretmenlik, müezzinlik, muhasebecilik ve hatta çobanlık yapar. Ailesini bulmak için bazen yürüyerek bazen de trenle birçok köy ve şehir gezmiştir. Hangi işi yaparsa yapsın, onu hakkıyla yerine getirmeye çalışır Adnan. Ancak bazı insanlar onun çalışkanlığını kıskanır ve onu şikayet ediyordu, bu nedenle Adnan bazı işlerini bırakmak zorunda kalır.

Vatansever: Adnan, babası Osman Hocagil tarafından milli bilince sahip vatansever bir genç olarak yetiştirilmiştir. Ailesini bulmak için çeşitli köyleri dolaşırken Kuvâ-yi Milliye hareketini duyar ve hiç tereddüt etmeden bu harekete katılır. Çünkü vatan sevgisi onun için her şeyden daha kıymetlidir. Ailesini aramaktan vazgeçer ve savaşa katılmak ister. Fakat yaşı küçük olduğu için askere alınmak istemez. Bu yüzden Adnan yalan söyler ve "Ben bir nalbantım" der. Böylelikle orduya kabul edilir ve vatanını kurtarmak için savaşma fırsatı bulur.

Umutlu: Adnan, annesini küçük yaşta kaybetmiştir. Babası, Adnan'a anne şefkati gösteren üvey kız kardeşi Samiye'yi uzaktaki amcasının yanına gönderince Adnan ikinci kez annesiz kalmıştır. Daha sonra göç etmek zorunda oldukları için Adnan yolda kaybolur ve ailesinden ayrı düşer. Bütün bunlar Adnan henüz küçük bir çocukken olur. Adnan hemen ailesini aramaya koyulur. Yaklaşık dört yılını ailesini aramakla geçirir. Bu süre zarfında zor koşullarda yaşar. Para kazanmak için çobanlık bile yapan Adnan aşık olduğu kızla evlenemez, aşık olduğu kızın köyünden kovulur, babasının ölüm haberini alır ve işini düzgün yapmasına rağmen çalıştığı işlerden istifa etmek zorunda kalır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Adnan, umudunu hiç kaybetmez. Evlenir, çocuk sahibi olur ve onlar için çok çalışmaya devam eder.

Osman Hocagil

Kiği'da sık sık kendisi gibi bilgili insanlarla bir araya gelerek eğitim, milliyetçilik ve vatanın durumu hakkında konuşur. Osman Hocagil'in dinî bilgisi de çok iyidir. Memleketinde herkesin saygısını kazanmıştır. Yaşadığı bölgedeki gençlere milliyetçiliği aşılama istemiş ve bu amaçla çalışmıştır. Küçük oğlu Adnan'ı da kendisi gibi yetiştirmeye çalışmıştır. Dört çocuğundan en küçüğü olan Adnan göç sırasında kaybolur ve onu bulunamayınca Osman Hocagil evlat acısına dayanamayarak vefat eder.

Bencil: Dört çocuğu olmasına rağmen Osman Hocagil, çocukları arasında ayırım yapar ve en çok Adnan'ı sever. Sadece oğlu Adnan'ın geleceğini düşünür ve onun geleceği için planlar yapar. Bu yüzden diğer çocuklarının aksine Adnan'ın çok iyi bir eğitim alması için çabalar. Hatta Osman Hocagil, göç sırasında Adnan üşüdüğü için çarıklerini çıkarıp Adnan'a verir. Adnan bu göç sırasında kaybolur ve Osman Hocagil onu çok aramasına rağmen bulamaz ve kahrından ölür. Bu arada diğer çocukları babalarının Adnan'ı daha çok sevdiğini ve aralarında ayrımcılık yaptığını da fark eder. Öte yandan Osman Hocagil resmî nikâhlı iken kendisinden yaşça küçük olan Rabia Hanım ile evlenir. İki çocuğunu ve karısının duygularını düşünmeden, umursamadan hareket eder. Karısı öldüğünde de kızı Şemsa'yı ona sormadan yaşlı amcası ve yengesinin yanına gönderir. Özetle, Osman Hocagil aile bireyleriyle ilgili kararlar alırken hep kendi duygu ve düşüncelerine göre hareket eder.

İdeolog: Osman Hocagil, kendisi gibi millî şuura sahip gençler yetiştirmek istiyordu. Bu nedenle ilerlemiş yaşına rağmen öğretmen okuluna (Muallim Mektebi) gider ve mezun olur olmaz hemen öğretmenliğe başlar. Gençlere ilk öğrettiği şey "yaşasın Türk milleti" sözü olur. Ayrıca Mustafa Kemal adında vatansever bir komutanın başarılarını duyar ve umutlanır. Yöresindeki Ermenilerin kendi aralarında kurdukları cemiyetlerle milliyetçi olduklarından da bahseder okuldaki gençlere. Bu nedenle Türk gençlerinin de millî bilince ve vatan sevgisine sahip olmaları gerektiğini salık verir.

Önyargılı: Osman Hocagil gençleri bilinçlendirmek için elinden geleni yapıyordu; ama bir yandan da Ermenilere, Kızılbaşlara ve Kürtlere karşı önyargılıydı. Osman Hocagil'e göre Ermeniler, Kürtler ve Kızılbaşların hepsi kötüdür, onlar vatana ve İslamiyet'e hep zarar vermiştir. Ona göre, içlerinde iyi olan kimse yoktur. Bu nedenle onlara güvenilmemelidir. Özellikle Kızılbaşların doğru yola getirilmesi lazımdır; çünkü İslam dinine zarar vermektedirler. Osman Hocagil'e göre bunlar kâfirdir. Neticede hepsi İslam'a ve vatana zarar verenlerdir ve bu yüzden Osman Hocagil tarafından Müslüman Türk milletinin içten düşmanları olarak tanımlanırlar.

Fahri Manas

Fahri Manas bir yazardır ve entelektüel sınıfın bir temsilcisidir. Hakkında yazılar yazdığı Anadolu'yu gezerek bizzat yakından görmek ister ve gezdiği yerlerden biri de Kiği'dir. Lâkin oraya gittiğinde şok olur. Çünkü Kiği'nin birçok siyasî, askerî ve sosyal olayın yaşandığı uzun bir dönem boyunca ihmal edildiğini görür. Ancak buradaki insanlar millî duyguları ve cesaretleriyle Rus askerlerine karşı savaşmışlardır. Fahri Manas bir anlamda yazar Şükûfe Nihal'in romandaki temsilcisidir; çünkü Şükûfe Nihal, ülkenin kalkınmasında aydınların öncü rol oynaması gerektiğini belirtir.

Üzgün: Fahri Manas, Birinci Dünya Savaşı'nı, Kurtuluş Savaşı'nı, inkılapları ve isyanları yaşamış Anadolu topraklarını ve insanlarını görmek ister. Bir diğer ifade ile hem coğrafyayı hem de o coğrafyada yaşayan insanların duygularını anlamak ister. Bunun için bir yolculuğa çıkar. Bu yolculuk toplamda on beş gün sürer. Bu yolculuk sırasında birçok insanla tanışır. Bu insanlardan göçün dramatik anılarını dinlemek onu hüzünlendirir. Özellikle Adnan ve babasının birbirlerini bulmak için verdikleri zorlu mücadeleyi ve sonunda kavuşamamalarını dinlemek Fahri Manas için hiç de kolay olmamıştır. Fahri Manas, bu hüzünlü anıyı dinledikten sonra Anadolu'daki insanların savaşlar sırasında ne kadar zorluklar çektiğini çok daha iyi anladığını dile getirmiştir.

Cesur: Fahri Manas, on beş günlük Anadolu gezisi boyunca hem coğrafyaya bakar hem de orada yaşayan insanlarla birebir konuşur. Cumhuriyet'in ilanından önce bu coğrafyanın, özellikle Kiği ve Erzurum'un merkezi idare tarafından çok ihmal edildiğini fark eder. Bu yüzden bu topraklar âdeta bir çöle dönüşmüştür. Cumhuriyet'in ilanından sonra okullar açıldı, kütüphaneler kuruldu, demiryolları yapıldı.

Bütün bunlar önemli gelişmelerdir. Ancak Fahri Manas'a göre bu coğrafyada hâlâ eksik olan şeyler vardır. En önemlisi de orada yaşayan insanların duygu ve beklentilerine danişılmamış olmasıdır. Bu nedenle oradaki insanlar üzgün, küskün ve kırgın durumdadır.

Adanmış: Fahri Manas'ın merakla çıktığı Anadolu gezisi, sonrasında gördükleriyle farklı bir anlam kazanır. Çünkü Fahri Manas, zihninde canlandırdığı Anadolu coğrafyası ve insanıyla karşılaşmamıştır. Aksine çorak bir arazi ve zarar görmüş bir mâzî ile karşı karşıya kalır. Bu nedenle bir yazar olarak Kiğı'nın ve Erzurum'un sıkıntılarını gün yüzüne çıkarmak ister. Ona göre, bu sayede merkezî yönetimin dikkati o bölgeye ve insanlarına odaklanacak ve zor durumların önüne geçilebilecektir.

TEMALAR

İdeoloji: Bu romanda Osman Hocagil millî bilince sahip bir karakterdir ve daha da önemlisi gençler arasında millî şuura sahip bireylerin yetişmesine öncülük eder. Bu bağlamda Ermenilerin okullar aracılığıyla milliyetçilik fikri etrafında birleştiklerini görünce Türk milliyetçiliğinin aşılmasına için eğitime önem verilmesi gerektiğini fark eder. Bu nedenle geç yaşta bir öğretmen okuluna kaydolur ve mezun olur. Hemen ardından öğretmenlik yapmaya başlar. Çocukların ve gençlerin zihinlerini şekillendirmek için öncelikle onlara Osmanlı vatanı kavramını öğretmeye çalışır. Osmanlı vatanını korumaları ve birlikte hareket etmeleri gerektiğini sürekli tekrarlar. Osmanlı gençlerine düşmanın kim/kimler olduğunu anlatır. Düşmana karşı zaferin milliyetçi ve vatansever birlik fikriyle elde edilebileceğini belirtir. Bu anlamda karşılaştığı gençlerin zihinlerine millî birlik fikrini ve vatan sevgisini kazımayı kendine görev edinir.

Göç: Vatan düşman işgali altındaydı; ancak askerlere yeterli miktarda yiyecek ve giyecek malzemesi gönderilemiyordu. Bu ortamda özellikle Doğu Anadolu'daki halk Rus işgaline karşı mücadele etmeye çalışıyordu. Bu durum Anadolu'daki birçok insanı hem üzüyor hem de endişelendiriyordu. Çünkü eğer düşmana karşı koyulmazsa bölge halkı yaşadıkları bölgeyi terk etmek zorunda kalacaklardı. Kiğı'da yaşayan hiç kimse memleketini terk etmek istemiyordu. Ne var ki, Kiğı ve Erzurum halkı Rus birliklerinin işgali karşısında memleketlerini terk etmek zorunda kaldılar. Bu zorunlu bir göçtü. Evlerini, mezarlıklarını, okullarını, arkadaşlarını, kısacası geçmişlerini arkalarında bırakmak mecburiyetinde kaldılar. Daha da kötüsü, bazı aileler göç sırasında aile üyelerini kaybetti. Örneğin Osman Hocagil en sevdiği çocuğu Adnan'ı bu göç sırasında kaybetti ve hayatının geri kalanını da Adnan'ı aramakla geçirdi.

Fedakârlık: Kiğı ve Erzurum'da yaşayan insanlar I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda canları pahasına vatanları için cepheye koştular. Erkekler savaşa giderken eşlerini ve çocuklarını geride bırakmış, hem ailelerini hem de hayatlarını feda etmeyi göze almışlardır. Öte yandan bireysel fedakârlıklar da dikkat çekicidir. Örneğin Osman Hocagil, oğlu Adnan'ı iyi bir eğitim alması ve idadi öğrencisi olması için Erzincan'a gönderir. Oğlundan ayrılacağı için üzgün olsa da bunu oğlunun geleceği için yapar. Bir başka fedakârlık örneğini ise Adnan yaşar. Adnan evlenip çocuk sahibi olduğunda işsiz kalır ve paraya ihtiyacı olur. Önce kızı biriktirdiği parayı, sonra da kız kardeşi Şemsa altın kolyesini Adnan'a verir. Bu fedakârlıklar sayesinde Adnan ve ailesi geçinebilme olanağı elde eder, böylece Adnan ve ailesi hayatta kalabiliyor.

Önyargı: Bu eserde Ermenilere, Kızılbaşlara ve Kürtlere karşı önyargılı bir bakış vardır. Bu önyargılı bakış Osman Hocagil'de mevcuttur ve oğlu Adnan'a da sirayet etmiştir, çünkü Adnan ilk eğitimini babasından almıştır ve onun fikirlerini çok önemser. Osman Hocagil, eşi öldükten sonra yaşlı bir adam olmasına rağmen öğretmen okuluna (Muallim Mektebi) kaydolur. Okulu bitirince de öğretmen olur. Öğretmen olarak ilk gittiği yer Kızılbaşların yaşadığı Holhol köyüdür. Osman Hocagil'e göre onlar kâfirdir ve onların Sünnileştirilmeleri gerekiyordu. Bir gün Kızılbaşların kutsal saydığı bir ağacı kasten kesmiştir. Bu olay yüzünden onu az daha öldüreceklerdi. Sonuç olarak oradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Üstelik ona göre Ermeniler de Kürtler de Müslüman Türklerin düşmanıydı. Bütün Ermeniler ve Kürtler zalimdi ve karşılaştıkları bazı Türkleri ve Müslümanları öldürüyorlardı. Oğlu Adnan'a da hep bunuları anlatmaktaydı. Ama Adnan babasını aramak için gittiği yerlerde Ermeniler ve Kürtlerle karşılaşınca çok şaşırıldı; çünkü Adnan'a çok iyi davranan, ona evlerini açan Kürt aileler ve ailesini aramasına yardım etmek istediklerini söyleyen Ermeni gençler vardı.

İdealizm: Bu romanın ana mesajlarından biri de bireylerin idealist ve çalışkan olması gerektiğidir. Bu bağlamda Adnan'ın babası Osman Hocagil idealizmin timsaliydi. Babasının idealleri doğrultusunda Adnan'ı iyi bir eğitim alması için Erzincan'a göndermiştir. Ailesini ve köyünü terk etmek Adnan'a zor gelir; ama geleceği için bunun böyle olması gerektiğini anlar. Çünkü o da babası gibi idealisttir. Nitekim Adnan da babası gibi iyi bir eğitim alacak ve ülkesine faydalı olacaktır. Adnan eğitimini başarıyla tamamlamanın yanı sıra memleket meseleleri için de Türkocağı'na gider, okuduğu kitaplardan edindiği fikirleri oradaki insanlarla paylaşır. Böylece orada kendini faydalı ve iyi hisseder. Adnan ailesini aramak için gittiği köylerde öğretmenlik yaparken öğrencilerine öğrettiği ilk iki önemli kavram vatan ve vatanseverliktir. Çünkü Adnan da babası gibi idealist bireyler yetiştirmeyi kendine vazife bilmış ve ancak bu şekilde vatanın tam anlamıyla özgülleşebileceğini düşünmüştür.

Azim: Bu romanda okurlara hem vatanın kurtulması sürecinde için hem de kendi bireysel kurtuluş mücadelelerinde aktif olmaları tavsiye edilir. Adnan ailesini bulmak için elinden gelen her şeyi yapar. Kimi zaman tipiye yakalanır, kimi zaman uzak diyarlara yürüyerek ulaşmak zorunda kalır, kimi zaman yolda karşılaştığı insanlar tarafından kandırılır; ama ne olursa olsun Adnan pes etmez. Ne haydutlar ne de ölüm korkusu Adnan'ı durduramaz. Babasını sağ bulamasa da onun öğretileriyle yaşamaya çalışır Adnan. Osman Hocagil de ölene kadar bıkmadan usanmadan oğlunu aramıştır; ama ömrü oğlunu bulmaya yetmemiştir. Osman Hocagil ve Adnan, vatansever, cesur ve eğitimli insanlar olarak, millî şuura ve vatan sevgisine sahip gençler yetiştirmek için ellerinden geleni yaparlar. Bir yandan da Adnan'ın eşi, çocukları ve kendisi için verdiği bireysel mücadele de hız kesmeden devam eder. 1929 Büyük Buhran'ından üç yıl sonra ülkenin mâlf durumu iyi değildi. Adnan iş bulmak için Ankara'ya gitmeye karar vermiştir. Ankara'daki müzik okulunun bir muhasebeci aradığını öğrenir ve işe başvurur. Adnan sınava girer ve sınavı kazanmasına rağmen kendisinin yerine başka birinin işe alındığını öğrenir. Adam kayırmacılık yüzünden bu işe alınmadığını öğrenince Adnan çok üzülür; ama pes etmez ve iş aramaya devam eder. Böylece Adnan gümrük memuru olarak iş bulmayı başardı ve ailesini de hemen Ankara'ya, yanına getirdi.

SAHNELER

1. Zorunlu göç sebebi ile parçalananan aileler

Rus işgaliyle birlikte Kiğı'daki birçok aile memleketlerini terk etmek zorunda kaldı. Adnan ve ailesi de onlardan biriydi. Bu göç sırasında insanlar zorlukla yürüyebiliyordu ve donmak üzereydiler. Mevsim kıştı. Bu zor zamanda sıklıkla göç kabileleri arasında doğum yapanların, nehri geçerken boğulanların haberleri geliyordu. Yeni doğan bebeklerden bazıları yetersiz erzak yüzünden hayatını kaybediyordu. Adnan'ın babası Osman Hocagil, sağlıklı yerinde, varlıklı, yaşlı bir adamdı; ama Rus işgali onun da ailesini diğer aileler gibi perişan etmişti. Bir yandan ailesi yiyecek ekmeğe bile bulamazken diğer yandan o, en sevdiği oğlu Adnan'ı göç sırasında kaybetti.

2. Adnan'ın Kürtlere karşı önyargısının yanlış olduğunun farkına varması

Adnan göç sırasında kaybolunca ailesini aramaya başladı. Bu arada Adana, Adıyaman, Urfa, Kilis ve Halep gibi birçok yeri gezdi. Adnan ailesini aramak için Yedikuyu köyüne gittiğinde, köyün ileri gelenleri eğitimli olduğu için ona gençlere öğretmenlik yapmasını teklif ettiler. Böylece Adnan on altı yaşında köyünde öğretmenlik yapmaya başladı ve kızlar da ondan ders alıyordu. Yaşadığı köy bir Kürt köyüydü ve Kürtler ona sahip çıktı. Adnan Kürtlerin aslında ahlâklı insanlar olduğunu fark etti. Onunla ilgileniyorlardı. Ona bir evlat gibi davrandılar ve sonunda Adnan yanıldığını anladı çünkü babası ona önyargılı bir şekilde Kürtlerin kötü insanlar olduğunu söylemişti.

3. Aşiret geleneği Adnan ve Meryem'in aşkını engeller

Adnan ailesini bulmak için birçok köy ve şehir gezmiş, bazen parası olmadığı için köyün ağasının evinde kalmıştır. Kendisinden iki yaş küçük Meryem'e aşık olmuş, Meryem de Adnan'a aşık olmuş ama aşiret geleneklerine göre ailesi Meryem'i Adnan'a vermemiş. Meryem'i bir aşiret liderinin oğluna verdiler ve okulda öğretmenlik yapan ve Kuran öğreten Adnan'ı köyden gönderdiler. Sevgilisine kavuşamayan Adnan, müezzinlik ve öğretmenlik yapacağı, para kazanacağı, Meryem'i unutmaya çalışacağı ve ailesini aramaya devam edeceği Adana'ya gitti.

4. Vatansever Adnan'ın Kuvâ-yi Milliye hareketine katılması

Adnan çocukluğundan beri babasından vatan sevgisini dinlemişti. Babası tarafından bir vatansever olarak yetiştirilmişti. Aslında Adnan, memleketinin Rus askerleri tarafından işgalini kendi gözleriyle görmüştü. Kiğinin işgali sırasında düşmanlar kadınların altınlarını çalmış, kadınlar çocuklarıyla sığındıkları camilerde öldürülmüştü. Babasından duyduğuna göre o dönemde devletin gücü yetersizdi ve Mustafa Kemal adında bir kahraman Erzurum'da bir kongre toplayarak ülkeyi kurtaracaktı. Adnan, Kuvâ-yi Milliye hareketine katılarak Kurtuluş Savaşı'nda Rus ordusuna karşı savaştı ve yaralandı. Adnan iyileştiğinde Kurtuluş Savaşı'nın sona erdiği haberini aldı.

5. Etrafına ışık saçan ve kendisi gibi bilinçli bireyler yetiştirmek için çabalayan Adnan

Adnan, ailesini aramak için gittiği köylerin bazılarında öğretmenlik yaptı. Gençlerin kendisi gibi millî bilince ve vatan sevgisine sahip bireyler olarak yetişmesi için çabaladı. Bu anlamda Adnan ideal bir genç olarak parladı. Onun sayesinde birçok genç millî şuurla yetişme şansına sahip oldu. Adnan sadece öğretmen olarak çalışmadı. Sürekli hareket etmek zorunda olduğu için garsonluk, çobanlık, müezzinlik ve muhasebecilik de yaptı. Adnan tüm bu işleri ahlâklı bir şekilde ve tüm kapasitesini kullanarak yaptı. Bu nedenle Adnan, çevresindekiler tarafından ahlâklı ve çalışkan bir insan olarak tanındı. Değerini bilenler tarafından takdir edilen Adnan, kötü niyetli kişiler tarafından kiskanıldı ve görevinden uzaklaştırılmaya çalışıldı.

6. Adnan, babasına hayran bir erkektir

Osman Hocagil'in oğlu Adnan ona hayrandır çünkü Osman Hocagil edebiyat, fizik ve dini ilimlere vakıf bir babadır ve aynı zamanda şiirler okuyan, yıldızları öğreten bir babadır. Oğlu Adnan'a iyi bir örnek olmak ister. Çevresindeki bilgili insanlarla bir araya gelir ve onlarla sohbet eder. Arkadaşlarıyla sürekli edebiyat, tarih ve siyaset konuşur. Bu nedenle Adnan küçük yaşlardan itibaren babasını örnek alır.

7. Resmî olarak evliyken imam nikahı ile evlenen Osman Hocagil'in kararlarını kendi kendine alması

Osman Hocagil, adı bilinmeyen resmî nikahlı eşinin izniyle Rabia Hanım'la imam nikahı ile evlendi. Rabia Hanım, Şemsa ve Adnan'ın annesidir ve yaşı Osman Hocagil'den oldukça küçüktür. İlk çocukları Şemsa ve ardından evliliklerinin ikinci yılında Adnan dünyaya gelmiş, Rabia Hanım ise Adnan'dan sonra üçüncü çocuğunu doğururken vefat etmiştir. Osman Hocagil, eşi Rabia'nın ölümünden sonra kızı Şemsa'yı, kızına ve Adnan'a sormadan başka bir köydeki yaşlı dayısı ve yengesinin yanına göndermiştir.

8. Adnan'ın kendisi gibi babasına hayran olan ve göç sırasında yetim kalan arkadaşı Selim

Selim, Adnan'ın yakın arkadaşıdır ve Adnan gibi annesini genç yaşta kaybetmiştir. Babası Osman Hocagil'in arkadaşıdır ve onun gibi aydın ve açık fikirlidir. Adnan ve Selim'in babaları her zaman bir araya gelir ve eğitim, milliyetçilik ve vatanın durumu hakkında konuşurlar. Selim ve Adnan babaları konuşurken onları dinlerler. Selim babasına hayrandır çünkü Adnan'ın babası gibi Selim'in babası da bilgili ve çevresindekiler tarafından takdir edilen biridir. Babası göç sırasında yolda ölür ve Selim tamamen yetim kalır.

9. Osman Hocagil'in ilk evliliğinden olan ve Adnan'dan daha az sevdiği oğlu Hasan Efendi'nin göç haberine tepkisi

Hasan Efendi, Osman Hocagil'in en büyük çocuğudur. Düşman Rus ordusunun köye geleceği haberini duyunca babası Osman Hocagil ile konuşurlar ve neticede muhacir olmaya karar verilir. Evin kadınları yola çıkmadan evvel yanlarına almak üzere bazı şeyler hazırlarken onlara kızar. Kadınlara atsız ve arabasız gidecekleri için hiçbir eşya almamalarını öğütler. Tek dertlerinin canlarını kurtarmak olduğunu söyler.

10. Osman Hocagil'in babasına hayranlık duyan ve üvey kardeşi Adnan'a annelik yapan kızı Samiye

Samiye, Adnan'ın üvey kız kardeşidir. Babasının etkisiyle özellikle edebiyata ilgi duyar. Fuzuli ve İbrahim Hakki'yı bilir ve onların şiirlerini okur Samiye. Annesiz kalan kardeşi Adnan'a iyi davranır. Her daim ona şefkat gösterir. Bu arada bir abla olarak Adnan'ın zekâsına hayranlık duyar. Ona yemek yapar, çamaşırlarını yıkar; ama Samiye genç yaşta ölür. Bu nedenle Adnan ikinci kez annesiz kalır.

11. Adnan düşmanla savaşmak için orduya katılmak için yalan söyler

Adnan göç sırasında ailesini kaybetmesine rağmen, vatanını kurtarmak için yapabileceği en temel şey olan askere gitmeyi her şeyden çok istedi. Çünkü babası onu milliyetçi ve vatansever duygularla yetiştirmişti. Ancak Adnan'ın yaşı küçük olduğu için görevliler onu askere almak istemediler. Bu yüzden Adnan gönüllü asker olabilmek için "ben nalbantım" dedi ve ancak o zaman orduya kabul edildi. Adnan yalan söylediği için üzgündü; fakat vatani için savaşacağı için de mutluydu.

12. Vatan gibi Adnan da perişan haldedir

(Mondros) Mütârekesi sonucunda tüm imparatorluk zor durumdaydı ve millet fakirdi. Bu arada Adnan ailesine ulaşmaya çalışırken babasının öldüğünü öğrenmiş ve sonunda babasının mezarına ulaşabilmişti ve sık sık oraya gidip ağlıyordu. Ancak Adnan o çaresizlik içinde annesinin mezarını bile bulamamıştı. Neticede Adnan hem memleketin hâlinde hem de kendi çaresizliğinden usanmıştı.

13. Çocukları arasında ayrımcılık yapan bir baba Osman Hocagil

Son eşi genç Rabia Hanım da ölünce Osman Hocagil yaşamak istemez ve hayata küser; ama oğlu Adnan için yaşamaya çalışır. Göç sırasında kendi çarıklarını çıkarıp üşümesin diye Adnan'ın ayaklarına giydirir. Aslında Adnan'ı da kendisi gibi iyi eğitilmiş bir insan olarak yetiştirmek ister. Ancak bir oğlu ve iki kızı daha vardır. Osman Hocagil'in bu çocuklarının geleceği için hiçbir hayali yoktur. Onun ideal oğlu Adnan'dır. Nitekim Adnan'ı bulamayacağına kanaat getirince Osman Hocagil yaşamaktan vazgeçer ve kahrından ölür.

14. Adnan ve yakın arkadaşı Selim'in I. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Kiğı ile ilgili değerlendirmeleri

Buluştuklarında Selim, Adnan'a Kiğı'da Rusların yaptığı zulmü anlatır. Sabaha kadar konuşmuşlardır. Selim'in kırk odalı evi düşman tarafından yıkılmıştı. Şimdi Selim çiftçilik yaparak geçimini sağlamaya çalışıyordu. Birçok insan açlıktan ölmüştü. Ot yiyenlerin bazıları zehirlenmişti. Aslında halka göre Ruslardan geriye sadece bu sefalet kalmamıştı. "Kaftar" adında bir canavar onların ardında yörede kalır. Bu canavar mezarları kazar ve ölüleri yemiş. Bu söylenti yüzünden insanlar ölümlerini mezarlara çivilerlermiş. Selim o dönemde "yaşamamanın bir felaket olduğunu" söyler Adnan'a.

15. Selim düşman Rus askerleriyle savaşırken bacağını kaybeder ve ataerkil söyleme göre üzüntüsünü dile getirir

Selim on üç yaşındayken Ruslara karşı savaş için gönüllü oldu. Ancak babası yaşı küçük olduğu için onun gönüllü olmasına karşı çıkar. Selim babasına haber vermeden evden kaçır ve gönüllü asker olur. Savaşın sonunda bir bacağını kaybetmiş bir gazi olarak Kiğı'ya döner. Bu yüzden yürürken topallamaktadır. Gazi olmaktan gurur duyar; lâkin artık kendini işe yaramaz gördüğü için "kadınlar gibi evde oturuyorum" diyerek üzüntüsünü dile getirir.

16. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kiğı'da sosyo-ekonomik değişim

Ermeniler ve Türkler Kiğı'da yıllardır birlikte yaşıyorlardı. Eskiden Türkler onlardan daha iyi bir ekonomik ve sosyal hayata sahipti. Türklerin büyük kütüphaneleri olan konakları vardı ve onlar daha çok hayvancılık ve tarımla uğraşıyorlardı. Ermeniler ise kuyumculuk, ticaret ve zanaatla geçiniyordu. "Türk bayrağının göklerde dalgalandığı bu topraklarda" Ermenilerin yaşamı yavaş yavaş daha iyiye gitmeye başladı. Kiğı'da Ermenilerin evleri artık daha görkemli hâle gelirken, Türklerin evleri ise giderek küçülmekteydi; çünkü Ermeniler avantajlıydı. Türkler savaşa girmiş ve kayıplar vermiş, Ermeniler ise savaşa gitmemişti. Yazar bu cümleleri bir karaktere söyletmiyor. Kendi düşüncelerini romana direkt olarak entegre eder.

17. Askerlerin getirdiği tifüs hastalığı nedeniyle Kiğı'da ölümlerin artması

Savaş ortamında askerler nedeniyle Kiğı'ya tifüs hastalığı gelmiş, bu nedenle Kiğı'da her gün elli-altmış cenaze kaldırılmıştır. Bu kadar çok ölüm olunca mezar kazmaya vakit kalmıyordu. Öte yandan bölgede kıtlık da başlamıştı. Bu zor şartlar altında askerlere yeterli yiyecek gönderilmediği için hasta ya da aç askerler tarlalara saldırıyordu. Tüm bunlar, nüfusu giderek azalan Kiğı halkını yoruyor, üzüyor ve panikletiyordu. Hem askerler hem de siviller zor durumdaydı ve merkezî hükümetten yardım bekleniyordu.

18. Şapka Devrimi ve ona karşı çıkanlar yüzünden sıkıyönetim ilân edilmesi

Kurtuluş Savaşı biter bitmez reformlar birbiri ardına hayata geçirildi. 1925'teki Şapka Devrimi de bunlardan biriydi. Memurlara şapka giyme zorunluluğu getirilmişti. Adnan o sırada Ziraat Bankası'nda memurdu, hemen kendisine bir şapka aldı. Ancak Kiğı ve Erzurum'da Şapka Devrimi'ne karşı çıkanlar vardı ve isyan sesleri yükseliyordu. Ertesi gün sıkıyönetim yürürlüğe kondu. Bu doğrultuda şapkaya isyan eden kırk kişi idam edileceğinden, Kiğı ve Erzurum halkı da Adnan gibi bu habere üzülecekti. Oysa Ruslarla savaşıyan Erzurum ve Kiğı halkı, Kurtuluş Savaşı'na isteyerek ve cesurca katılmıştı. Bu isyan “birkaç fanatik hoca” tarafından çıkarılmıştı.

19. I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasında ortaya çıkan ahlâksızlık ve erdemsizlik

Bu yıllarda Kiğı ve Erzurum'da bazı memurlar, merkezî otorite güçlü olmadığı için büyük servet biriktirmişti. Kısacası onlar ihtikârcılık yoluyla zenginleşmişti. Bu memurlardan biri de Erzurum'da valilik yapmış olan Nizami Bey'di. Nizami Bey şimdi servetinin tadını çıkarıyordu. Reformlar ve medeni yaşam dönemini sadece eğlenmek olarak anlıyordu. Etrafında “dalkavuklar toplanmıştı”. Valilikteki yolsuzluklardan şikâyet ediyorlardı. Çünkü başta Adnan olmak üzere işini ahlâkla yapanlar onlar için tehlikeliydi. Bu nedenle önce Adnan'dan kurtulmak istediler. Neticede Adnan, valinin baskısı nedeniyle valilikteki muhasebecilik görevinden istifa etmek zorunda kaldı.

20. Savcının Türkiye'nin geleceğine ilişkin gözlemleri ve Adnan'ın bu gözlemleri bizzat onun ağzından duyması

Adnan Horasan'daki tren istasyonuna çalışmaya gittiğinde bir savcıyla tanışır. Savcı, Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki reformlar sırasında karşılaştığı bir sorunu dile getirir: Bazı memurlar tarafından devlet hazinesinden para çalınması. Bunun büyük bir sorun olduğunu söyler. Ona göre hem devlete hem de vatandaşa zarar vermeye çalışan bu kişiler dışarıdaki düşmandan daha zararlıdır. Vatani kurtarmak için birçok canın feda edildiğini belirtir. Devlet hazinesinden para çalanların idamla yargılanması gerektiğini vurgular. Öte yandan dul ve yetimleri iyi şartlarda yaşatmak için fedakârlık yapmaya devam etmek gerektiğini söyler. Onuruyla çalışacak memurlara ihtiyaç olduğunu da âdeta haykırır. Adnan bu sözleri duyduğunda tüyleri diken diken olur.

21. Yazar Fahri Manas'ın merkezî idare tarafından ihmâl edilen Anadolu ile karşılaşması

Fahri Manas trenle Kiğı'ya gelmiş ve bu coğrafyayı görünce “çok kötü bir politika izlemişiz, buraları ihmal etmişiz” diye yakınmıştır. Cumhuriyetle birlikte okullar açılmış, reformlar hızla gerçekleştirilmiştir; ancak Fahri Manas'a göre sonuçlar istenildiği kadar iyi olmamıştır. Çünkü “toplumu psikolojik olarak hazırlamak gerekirken bu yapılmadı” der Fahri Manas. Fahri Manas orada I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve inkılaplar döneminin yakın tanığı Adnan'la tanışır. Adnan'dan anılarını anlatmasını ister. Böylece Adnan'ın kişisel hikâyesi üzerinden Kiğı ve Erzurum halkının o dönemde yaşadığı tüm zorluklar görülebilir ve anlaşılabilir.

Kaynakça

Argunşah, H. (2011). *Bir Cumhuriyet Kadını: Şükûfe Nihal* (2. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.

Başar, Ş. N. (1951). *Çölde Sabah Oluyor*. Ankara: Saray Kitabevi.

Çalışkan, V. (2016). “Darülfünun'dan Mezun İlk Kadın Coğrafyacı: Şükûfe Nihal (1897-1973)”. *Türk Coğrafya Dergisi*, 67, 61-66.

Zihnioğlu, Y. (2008). *Şükûfe Nihal Bütün Eserleri: Yazılar (1909-1973)*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Zurcher, E. J. (2105) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Y. Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.